

## Válasz Greskovits Bélának

Greskovits Béla vitacikke tartalmában és stílusában is azt a véleménykülönbséget tükrözi, amely a szlovén poszt-kommunista társadalmi-gazdasági átalakulás megítélésében kettőnk elválaszt egymástól. Ő a saját véleményét így foglalja össze: „ez az ország a Nyugat-Európa sok kisállamára emlékeztető, de mifelénk pártját ritkító példája a gazdasági szerkezetváltás, a társadalmi kohézió, a makrogazdasági stabilitás és a demokratikus legitimitás szempontjaira egyaránt ügyelni képes politizálásnak, és az ezt segítő intézményeknek.” Kutatók csak nagyon ritkán fogalmaznak meg ehhez hasonló, minden fenntartást, árnyalást, a kritika nyomát is nélkülöző megállapítást egy-egy társadalmi-gazdasági tényről, folyamatról, rendszerről. Lehet, hogy egyszer nekem is lesz ilyen véleményem valamiről, de egyelőre nincs – sem a szlovén átalakulás modelljéről, sem másról.

A vitacikk azonban nem ezzel, hanem néhány udvariassági körrel indul, amelyek után (egyelőre Szlovéniától távol maradván) eljut ahhoz, az olvasó számára nyilván nem különösebben izgalmas, de nekem nem mellékes állításhoz, hogy könyvem megállapításainak nagyobb része két cikk megállapításainak hivatkozás nélküli megismétlése. Ha az olvasót ennek a problémának a diszkussziója nem érdekli, ugorjon a 2. *Vita a poszt-kommunista átalakulás szlovén modelljéről* című szakaszra.

### GRESKOVITS ALAPTALAN PLÁGIUMVÁDJAI

Könyvemben a hivatkozott irodalmi források jegyzéke több mint 300 tételből áll. Aki ezt tudja, igencsak meglepődhetne azon, hogy miért hagytam volna ki két lényeges forrásmunkát. Greskovits hosszú vitacikkéből azonban természetesen nem derül ki az, hogy könyvemben (a D. Bohle – B. Greskovits: *Neoliberalism, Embedded Neoliberalism, and Neocorporatism: Paths towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Euro-*

*pe. West European Politics*, 2007. május) akár egyetlen más írásmű is említve lenne.

Ami mármost a két inkriminált cikket illeti, azokkal Greskovits – noha úgy tűnik, hozzám hasonlóan ő is nagyra tartja őket – meglehetősen mos-tohán bánik: M. De Melo, C. Denizer és A. Gelb *From Plan to Market. Patterns of Transition* (Policy Research and Working Paper 1564, the World Bank, Washington, 1996. A továbbiakban De Melo et al.) című írásának csak az első két szerzőjét említi, Bunce tanulmányát (V. Bunce: *Sequencing of Political and Economic Reforms*. In: J. P. Hardt – R. F. Kaufman [eds.]: *East-Central European Economies in Transition*. Joint Economic Committee, Congress of the United States, M. E. Sharpe, New York – London, 1995) pedig az USA Kongresszusának egy 1994. évi kiadványából idézi, amivel nem segíti az olvasókat abban, hogy egy (jó néhány hazai könyvtárban fellelhető) cikkgyűjteményben megtalálják.

És most nézzük plágiumot (vagy esetleg újrafeltalálást?), amelyet állítólag elkövettem. Greskovits szerint a volt kommunista országok politikai és gazdasági fejlődése, reformjai közötti összefüggések lennének a plágium tárgyai. Persze az ilyen összefüggések ágairól-bogairól van szó az általam idézett művek tekintélyes hányadában is. Talán úgy kell érteni Greskovits állítását, hogy ezen az általános problémakörön belül a tárgyalt részletkérdések azonosak vagy nagyon közeliek a két írásban és az én könyvemben? Próbálkozzunk ezzel!

Nos, Bunce rövid írása az átmenet irodalmának valóban nagyon fontos darabja, amely például annak a megfigyelhető és várható következményeit feszegeti, hogy az európai volt kommunista országokban először jött létre a politikai demokrácia, és utána liberalizálták a gazdaságot, ami a nyugati világban valaha inkább fordítva történt; hogy országainkban mindkét változás forradalmi módon kezdődött, de hosszan tartó folyamatnak ígérkezik stb. Az átmenetnek ezek az átfogó történelmi keretei azonban nem alkotják könyvem tárgyát; nem volt miben hivatkoznom erre az írásra.

De Melo et al. kevesebb kérdést vizsgál, de ezeket közelebbről. Abból indulnak ki, hogy szoros kapcsolat van „a politikai reform és a liberalizálás között”. A (gazdasági) liberalizálás három területével foglalkoznak. Ezekből az első kettő a belföldi piaci állami monopóliumok eltörlése és az árliberalizálás, illetve a külkereskedelem liberalizálása, ideértve a valutakonvertibilitás megteremtését is. Mindezek az egyébként fontos folyamatok kívül esnek könyvem témakörén; a politikai reformokkal való összefüggéseiket egyetlen mondat erejéig sem tárgyalom. A harmadik liberalizációs terület a szerzőknél a magánszektor fejlődése (*entry*), ami a kis- és nagyprivatizációt jelenti (ezek általános mértékét, sebességét) és a bankrendszer reformját, mindezt egyetlen mutatószámba foglalva. Erdemi átfedés itt sincs az én kutatásommal, amely a nagyprivatizáció egy részével (a nem pénzügyi, nem természetes monopólium és nem mezőgazdasági közép- és nagyvállalatok privatizációjával, ennek különféle módszereivel) foglalkozik.

A kérdéses tanulmánynak nem témája a különféle privatizációs technikáknak még a létezése sem; az én fejtegetéseim viszont alapvetően az ezek közötti választásokról szólnak. Így arról, hogy milyen elkötelezettségek (ideológiák) álltak az állampolgárok közötti ingyenes elosztáson alapuló (kuponos) privatizáció mögött Csehországban, Lengyelországban, Oroszországban, Szlovéniában, Ukrajnában; milyen politikai tényezők változtatták néhány országban az ilyen állampolgári vagyonjuttatást (vagy egyébként a privatizáció kisebb-nagyobb részét) bennfentes (a vállalati vezetőknek, dolgozóknak való) vagyonjuttatássá; milyen politikai és gazdasági körülmények magyarázták azt, hogy Magyarországon a különféle kedvezményes privatizációs technikákkal szemben nagy súlya volt a készpénzes eladásnak; továbbá más hasonló kérdések.

Ezek a privatizációs technikák, módszerek mind a nálam elsődleges privatizációnak nevezett fogalomkörbe tartoznak. Könyvem az elsődleges mellett nem kisebb súllyal tárgyalja a másodlagos privatizációt: a kedvez-

ményes módokon az állampolgároknak, vállalati dolgozóknak privatizált vagyonrészek későbbi újraelosztását, koncentrációját. Ezt is erősen befolyásolták a volt kommunista országok demokratikus átalakulásának politikai folyamatai. Döntő jelentőségű itt az, hogy a privatizáció kibontakozását megelőző demokratizálódás töréssel (antikommunista pártok hatalomra kerülésével) vagy törés nélkül (a kommunista nomenklatura túlnyomórészt hatalomban maradásával) valósult-e meg. Az utóbbi esetben ugyanis fennmaradt a kommunista rendszer vállalati elitjét és az irányító szerveket összekötő kapcsolatok informális hálója. Így a jövedelmező vállalatokat rákényszerítették a veszteséges vállalatok veszteségeinek közvetlen megfinanszírozására, és az ilyen sajátos félig állami tulajdonban tartásnak nem volt akadálya az, ha a vállalatot – bennfenteseknek – már privatizálták. Ugyanakkor, ez a sajátos gazdaságműködtetési rendszer nagyon is fékezte a másodlagos privatizációt, hiszen olyan vállalatot, amely rendelkezik is, meg nem is a „saját” nyereségével, külső (stratégiai vagy pénzügyi) beruházók, belföldiek és különösen külföldiek, nehezen vásároltak meg a bennfentesektől. A politikai és a gazdasági fejlődés itt röviden vázolt összefüggésrendszerének tárgyalásához kapcsolódik az említett több mint 300 forrásmunka többsége. De Melo et al. és Bunce nincs a forrásmunkák között, mert ezekkel a kérdésekkel egyáltalán nem foglalkoznak.

Mindezzel még nem tisztáztam magam teljesen, és nincs is rá igazán mód, mert Greskovits teljes komolysággal tulajdonítja nekem meg sem nevezett szerzők (természetesen nem idézett) gondolatainak hivatkozás nélküli megismétlését is: „Soós a 90-es évek angol nyelvű, elsősorban (de nem kizárólag) politológiai átmenet-diskurzusának fő kategóriáit és témáit eleveníti fel.” Vagy: noha érveim – amelyeknek általa adott, önkényes, néhány szavas „leírásából” nem tudom, miképpen ismerhetnék rá arra, amit én írtam – „a magyar olvasók egy része számára talán újdonságként hatnak, a zömük régóta forog a nemzetközi irodalomban”. Úgy gondolom, ilyen mondatok helyett Gres-

kovits Bélának konkrétumokkal kellene érvelnie.

### VITA A POSZTKOMMUNISTA ÁTALAKULÁS SZLOVÉN MODELLJÉRŐL

Könyvem fontos állítása, hogy ott, ahol a korábbi kommunista uralkodó elit nagyrészt megmaradt korábbi hatalmi pozícióiban, fennmaradt az informális kapcsolatok hálózata, a nagyrészt bennfenteseknek (a vállalatok dolgozóinak és vezetőinek) privatizált vállalatok „felülről” való irányítása. Ezzel fennmaradt a nyereséges vállalatok arra kényszerítése is, hogy közvetlenül finanszírozzák meg a veszteséges vállalatok működését, ami a vállalati nyereségek kiszámíthatatlan elvonásának veszélyét jelentette. Ez csökkentette a potenciális külső, köztük a külföldi vevők érdeklődését a bennfenteseknek privatizált vállalatok iránt. A következmény: lassú volt a másodlagos privatizáció – az elsődleges privatizáció nyomán kialakult szétszórt tulajdon koncentrációja – Szlovéniában éppúgy, mint Oroszországban vagy Ukrajnában, és ez ennek a három országnak közös sajátossága volt Csehországhoz, Lengyelországhoz és Magyarországhoz képest.

Könyvemem végigvonul annak a paradoxonnak a diszkussziója, hogy Szlovénia, amely „sok tekintetben a visegrádiaknál is nyugatiasabbnak ismert” (8. old.), amely a korrupció kontrolljában és a kormányzás minőségében más mutatóiban Oroszországnál és Ukrajnánál összehasonlíthatatlanul jobb teljesítményt nyújt (100. old), mégis kapott keleties vonásokat is azzal, hogy politikai átalakulása és így gazdaságának formális és informális működési rendszere is sok tekintetben hasonló lett a két volt szovjet köztársasághoz. Greskovits ezt a megközelítésemet abban a karikírozott formában tartja célszerűnek támadni, hogy Szlovéniát „a FÁK-csoportba sorolja” (már-mint én), és hogy nálam „Oroszország és Ukrajna a kelet-európai új kapitalizmusnak lényegében ugyanazt, a szerinte(m) sok szempontból »félresikerült« változatát képviseli”. Nem tudom, hogy ez a megállapítás mire szolgál. Csak azt tudom leszögezni:

olyannyira nem igaz, hogy könyvem záró, a különböző reformok gazdasági és szociális következményeiről szóló 7.2. alfejezetében Szlovénia és a visegrádi országok dolgainak tárgyalására szorítkozom: Oroszországot és Ukrajnát, induló feltételeik és reformjaik előbbiektől való fontos eltéréseire hivatkozva, eleve kizárom ebből az elemzésből. A vitacikkből nem derül ki, hogy a szerző elfogadja-e azt, hogy hasonlóság volt egyfelől az orosz és ukrán, másfelől a szlovén fejlődés között ott, ahol én ezt valóban állítom (és bizonyítom). Nevezetesen abban, hogy a bennfenteseknek privatizált vállalatok elkülönülése az államtól a fent vázolt módon korlátozott volt, és hogy (részben – ennél többet én sem állítok) ebből következett a másodlagos privatizáció lassúsága ebben a három országban (lassúsága a visegrádi országokéhoz képest.)

Miért volt problematikus a másodlagos privatizáció lassúsága? Azért, mert ezzel a nagyobb privatizált vállalatok tulajdoni struktúrája két járható út között egy harmadik, meglehetősen döcögős útra került. A két járható út közül az egyik az angolszász országokban honos. Itt a nagyobb vállalatok tulajdoni szerkezete szétszórt, és a szétszórt tulajdonosok érdekeit védi a vállalatirányítás (*corporate governance*) viszonylag jó rendszere (az Enron és más nagyvállalatok botrányos összeomlása, részvényeseik súlyos veszteségei óta nagy hangsúllyal mondjuk azt, hogy viszonylag). A kontinentális Európa más – a német, de főleg a svéd és francia jogi hagyományokon alapuló – vállalatirányítási rendszerei kevésbé (újabbban úgy mondjuk: még kevésbé) szolgálják a kistulajdonosok javát, ami miatt ezekben az országokban általában sokkal erősebb a nagyvállalatok tulajdoni koncentrációja, mint az angolszászoknál. Ez a másik járható út, és a magyar privatizáció nagyobb részben ezt követte a stratégiai befektetőknek történt készpénzes eladásokkal. A többi ország a vagyon állampolgárok vagy dolgozók közötti szétosztásával egy harmadik, döcögős úton indult el, amelyre egyfelől a szétszórt szerkezet, a sok kistulajdonos, másfelől egy csupán alakulófélben lévő, a kistulajdonosok jogait a kontinentális rendszereknél is jóval

kevésbé védő vállalatirányítási rendszer volt jellemző. Ez a problematikus helyzet gyorsan megszűnt ott, ahol a másodlagos privatizáció gyors lehetett (elemzésemben Csehországban és Lengyelországban), de hosszabban fennmaradt Oroszországban, Ukrajnában és Szlovéniában, ahol a másodlagos privatizációt a fent leírt körülmények akadályozták. Mindezt hosszabban, a vállalatirányítási rendszerek általános és volt kommunista országokbeli fejlődésének irodalmára alapozva fejtem ki könyvem 2.1. alfejezetében és 4. fejezetében, amelyeket Greskovits teljesen figyelmen kívül hagy. Ezen az alapon azt állítja, hogy nálam a tulajdoni szerkezet problémaköre lényegében „két kis táblázat” keretében van elintézve, amelyek szerinte semmit sem bizonyítanak. Az pedig, hogy a szlovén vállalatok tulajdoni szerkezete általában a nyugat-európai országokénál (és a visegrádiakénál) kevésbé volt koncentrált, csak azt mutatja, hogy a fejlődésben később induló országok a korábban követett utakhoz képest gyakran újabbakra lépnek. „Elméleti síkra terelve a polémia, Alexander Gerschenkronról azt tanultuk, hogy...” stb. Szegény Gerschenkron, ha tudta volna, hogy történelmi megállapításait egyszer majd egy egyetemi tanár a vállalatirányítás könyvtárnyi irodalmának elméleti helyettesítőjeként fogja használni!

Menjünk azonban tovább. A másodlagos privatizáció kérdéses lassúsága könyvem szerint egyebek között a gyenge szlovén külfölditőkevonzás egyik magyarázatát is jelentette. Greskovits ezt vitatja, szerinte ugyanis a külföldi beruházás Szlovéniában csak egyes speciális területeken volt alacsony mértékű, ahol más volt a magyarázat, mint amit én állítok. Alacsony volt egyfelől az állami infrastrukturális – elektromos, gáz- és vízszolgáltatási, szállítási, raktározási és telekommunikációs – területeken, de itt nem az általam leírt hatások, hanem közvetlen korlátozások hártották el a külföldi befektetőket. Emellett alacsony volt a textil-, bőr- és más könnyűipari ágazatokban, ahol a magas szlovén bérek nem tették kifizetődővé a külföldiek befektetéseit. Ezzel szemben a fizikai és emberítő-

ke-igényes, az ő szóhasználata szerint „komplex” feldolgozóiparban – a vegy- és gyógyszeriparban, a gépgyártásban, a villamosgépiparban és a járműiparban – Szlovéniában több volt a fajlagos külföldi beruházás, mint Csehországban, ha kevesebb is, mint Magyarországon.

Most pedig idézek egy ezzel ellentétes állítást ugyanerről a kérdésről, ugyancsak Greskovitstól: „Bár Szlovénia [...] kimaradt a komplex tőkéért folytatott élénk versengésből, [...] vállalatai mégis megállták helyüket a nemzetközi piacon. [...] ezt főként az ország kivételes öröksége magyarázza: a szlovén gazdaság a visegrádiaknál jóval mérsékeltbb komplex tőkeimporttal, lényegében az öröklött ipari bázison is fokozni tudta versenyképességét.” (B. Greskovits – D. Bohle: A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 2007. 2. szám, 7–32. old.; idézet: 25. old.)

Ezek után már látatlanban is bizonyosak lehetünk abban, hogy a tények igazolják Greskovits állítását, a kérdés csak az, hogy melyiket. 2003-ig (a könyvemben tárgyalt időszak végéig) a közvetlen külföldi beruházások kumulált összege az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank adatai szerint ([www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm](http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm)) Magyarországon több mint 11-szeresen, Csehországban több mint 13-szorosan, Lengyelországban közel 20-szorosan haladta meg a szlovéniai értéket. Ez a különbség mindegyik ország esetében jóval nagyobb volt, mint az országok gazdaságának GDP-ben mért méretkülönbsége, hiszen ugyanebben az évben a szlovén GDP kb. harmada volt a magyarnak és a csehnek, és nyolcada a lengyelnek. A Nemzetközi Összehasonlító Gazdasági Elemzések Bécsi Intézete (WIIW) által közölt számadatok szerint jelentéktelen ennek a különbségnek az a része, amely az „állami infrastrukturális ágazatok” Greskovits szerint nagyon különleges szlovéniai kezeléséből (korlátozásából) fakadt: az elektromos, gáz- és vízszolgáltatási, szállítási, raktározási és telekommunikációs ágazatok 2003-ig kumulált külföldi beruházásainálunk a teljes összeg 12,5, Szlovéniában 10,1 százalékát tették ki. Ami

viszont a „komplex” ipari ágazatokot illeti, közülük Szlovéniában csak a vegyipar vonzott számottevő mennyiségű külföldi tőkét. Ezzel szemben a gépgyártás, a villamosgépipar és a járműgyártás külföldi beruházásainak összege Lengyelországban tízszeresen (azaz a nyolcszoros GDP-különbségnél nagyobb mértékben) haladta meg a megfelelő szlovéniai értéket. Nem szólva Magyarországról és Csehországról: mindkettő GDP-je kb. háromszor volt csak nagyobb Szlovéniáénál, ugyanakkor ezek az ipari ágazataik közel tizenkilencszer, illetve tizenötöszer több közvetlen külföldi beruházáshoz jutottak, mint ugyanezek Szlovéniában (l. *WIIW Database on Foreign Investment in Central, East and Southeast Europe*. Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Bécs, 2007. 48, 52, 56. és 64. old.). Ezek a tények ellentétesek Greskovits vitacikkbeli, számadatokat, pontos hivatkozásokat mellőző állításával.

Most nézzük Greskovitsnak azt a fenti kijelentését, hogy a szlovén gazdaság külföldi beruházások nélkül is javítani tudta ipari versenyképességét. (Jegyezzük meg: az ipari versenyképesség fontos Szlovénia számára, amely – noha jó idegenforgalmi adottságokkal rendelkezik – nem kevésbé ipari ország, mint a visegrádiak: 2001-ben az ipar 38 százalékkal járult hozzá a GDP-jéhez, kevesebbel, mint Csehországhoz [41 százalék], de többel, mint Lengyelországhoz [37 százalék] és Magyarországhoz [34 százalék] – lásd Z. Matkowski: *Postsocialist Countries' Macroeconomic Performance, Growth Prospects, and Social Welfare*. *Eastern European Economics*, 42 (2004), 3. szám, 44–80. old.)

A fentebb már említett WIIW egy tanulmánya (P. Havlik – M. Landesmann – M. Stehrer: *Competitiveness of CEE Industries: Evidence From Foreign Trade Specialization and Quality Indicators*. *Research Reports*, No. 278, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Wien, 2001) alaposan elemzi 10 kelet-közép-európai ország (az Európai Unióhoz 2004-ben és 2007-ben csatlakozottak) ipari exportteljesítményét és versenyképességét. 1995–1999 között ezek exportja az

(akkori) EU-ba átlagosan 75,8 százalékkal növekedett; Magyarország és Csehországnál ennél is gyorsabban, Lengyelországnál 49,1, Szlovéniánál csak 25,8 százalékkal nőtt. 1999-ben Szlovénia csak 0,83 százalékát, Magyarországnál 2,65 százalékát adta az EU összes feldolgozóipari importjának. A több mint háromszoros különbség mellett a két ország GDP-jének hányadosa (valutaárfolyamon számolva) akkor csak 2,2-szeres volt (és Magyarország földrajzi helyzete hátrányosabb: nem szomszédos Észak-Olaszországgal, az EU egyik iparilag legfejlettebb régiójával). A 10 ország között Szlovénia volt az egyetlen, amelyik elsősorban az átlagosnál lassabban növekvő keresletű ágazatok termékeit exportálta az EU-ba. Az EU piacán az 1990-es években a volt kommunista országok exportárai – a korábbi időszakhoz hasonlóan, de csökkenő mértékben – alacsonyabbak voltak a hasonló termékek más exportárainál. 1995-ben Szlovénia árhátránya volt a legkisebb mértékű, de 1999-ig az csökkent a legkisebb mértékben (miközben Magyarországnál, sokkal rosszabb pozícióból indulva, árélőnyvé vált). N. Crespo és M. P. Fontura (Integration of CEECs into EU Market: Structural Change and Convergence. *Journal of Common Market Studies*, 45 (2007), 3. szám, 611–632. old.) modellszámításai azt mutatják, hogy az EU-ba irányuló export szerkezete 1995 és 2003 között Szlovéniában kisebb mértékben változott, mint a többi kilenc, volt kommunista tagország bármelyikében. R. Pezdir számításai (Thirteen Years of Gradualism — Inhibiting Transition in Slovenia? *Post-Communist Economies*, 18 [2006], 1. szám, 51–68. old.) a magas és közepes technológiai kategóriába tartozó feldolgozóipari ágazatok gyenge szlovéniai teljesítményét mutatják: ezeknek az ágazatoknak az összes feldolgozóipari termelésén belüli aránya 1993 és 2000 között Magyarországon 16,7 százalékról 56,8-ra, Csehországban 25,6-ról 36,3-ra, Szlovéniában 25,3-ról csak 29,6 százalékra nőtt.

Mindezek a kutatási eredmények egyöntetűen és világosan a szlovén ipari versenyképesség lassú hanyatlását mutatják; eddig senki sem cáfolta őket a szlovén vagy a nemzetközi iro-

dalomban. Greskovits is ismeri őket, ha máshonnan nem, a könyvemből, amelyről vitacikke szól. Ő azonban a szlovén versenyképesség javulásáról ír, és konok következetességgel nem létezőkként kezeli ezeket a kutatási eredményeket és szerzőiket minden, a szlovén gazdaság kimagasló sikereit méltató írásában: mostani vitacikkében éppúgy, mint idézett két cikkében (Greskovits–Bohle: *i. m.*; Bohle–Greskovits: *i. m.*). És az utóbbiban nemcsak ezeknek, hanem saját kevés számadatának is ellentmondó következtetésekkel vezeti félre az olvasót. Az ipar területén a (szlovén) sikert a termelés 1992–2003 közötti átlagos ütemével méri, ez 1,0 százalék; ugyanez a „vesztes” Csehországban 3,1, Magyarországon 6,5 százalék. A másik, a szerző szerint ugyancsak szlovén győzelmet bizonyító ipari sikermutató a „komplex” (vegy- és gépipari) export összes exporton belüli 2000–2004 közötti átlagos súlya (Szlovéniában 49, a másik két országban 55, illetve 67 százalék).

Könyvem egyik fő következtetése az, hogy Csehország, Magyarország és különösen (az általános gazdasági növekedésben) Lengyelország – a radikálisabb reformer országok – gazdasági fejlődése az elemzett posztkommunista átalakulás során valamivel eredményesebb volt, mint Szlovéniáé, amely persze így is gazdagabb az előbbieknél ma is, hiszen az átalakulás kezdetén lényegesen magasabb színvonalról indult. Greskovits szerint „mivel a legtöbb posztkommunista ország nem volt képes jól sáfárkodni a hagyatékkal, ez is Szlovénia érdekeit gyarapítja”. Nem világos, hogy itt a jó sáfárkodás mit jelent; például Lengyelország gyors gazdasági növekedését nehéz lenne rossz sáfárkodásnak nevezni. Ami a szociális fejlődést illeti, abban a rendelkezésre álló adatok alapján (én is) Szlovénia fölényét vélemlátni, elsősorban (a gazdasági egyenlőtlenségek alakulásában) Lengyelországgal és (a foglalkoztatottság megfelelő szintjének biztosításában) hazánkkal szemben.

Ezt az utóbbi következtetésemet Greskovits egyetértéssel nyugtázza, de a szlovén modell általa vélt fölényének ilyen, csupán felemás elismerését nem tartja elegendőnek, és vitacik-

két azzal zárja, hogy a modell teljesítményének fényében „egyáltalán nem tartjuk meglepőnek, hogy a kilencvenes évtized folyamán 14 kelet-európai ország közül éppen Szlovéniában javult a demokrácia és a piacgazdaság társadalmi elfogadottsága a legnagyobb mértékben”.

Miért szerencsétlen ez az érv? Nos, emlékeztetnem kell az olvasót az átalakulási folyamatok, no meg a közvélemény-kutatások bizonyos körülményeire. Könyvemben részletesen foglalkozom azzal, hogyan fonódott össze Szlovénia posztkommunista társadalmi-gazdasági átalakulása az ország Jugoszláviából való kiszakadásával. A Szerb–Horvát–Szlovén, majd Jugoszláv Királyságban, azután a Szövetségi (Nép-, majd Szocialista) Köztársaságban töltött hét évtized után, 1991 júniusában, egy tíz napig tartó, 200 emberéletbe kerülő háborúval vált függetlenné az ország. Később, az 1990-es évek folyamán, amikor a Greskovits által idézett közvélemény-kutatásokat végezték, az erre alakított, külön kormány szerv irányításával javában folyt már a túlnyomórészt 1945 közepe után, jogi eljárások nélküli tömeges kivégzések hosszú sorozatában létesített jeltelen tömegsírok feltárása. (2008 végéig 581-et találtak belőlük Szlovénia zsebrendőnyi területén, de ez hangsúlyozottan még nem a végső eredmény, l. *Reports and proceedings of the 8 April European public hearing on “Crimes committed by totalitarian regimes”, organised by the Slovenian Presidency of the Council of the European Union [January–June 2008] and the European Commission*. Ljubljana, 2008). És azokban az 1990-es években a történelem épp ismételte önmagát: újabb tömeggyilkosságok történtek Vukovarban, Szrebrenicában és másutt. A szlovén polgárok a Jugoszlávia más részeiből visszatelepülők „élménybeszámolóit” hallgatták ezekről az új borzalmakról. Ilyen körülmények között kérdezték őket közvélemény-kutatók az átmenetről, az újdonsült demokráciáról és piacgazdaságról. Lehet, hogy ők valóban csak a Greskovits szívének olyannyira drága demokratikus neokorporativista átalakulási modellnek és kapcsolt részeinek értékelésére alapozták a kérdésekre adott válaszaikat. Lehet,

hogy szigorúan elvonatkoztattak attól, hogy az átalakulással összefonódott a függetlenség kivívása, és így összefonódott vele az is, hogy kimaradtak a tömegyilkosságoknak ebből az újabb köréből. Lehet, de nagyon valószínűtlen.

Itt Greskovits a közvélemény-kutatások eredményeinek értelmezését a kikérdezettek kiemelkedően magas szintű absztrakciós képességének és

hajlandóságának feltételezésére alapozza, ami szakszerűtlen eljárás. De persze Gerschenkron gazdaságtörténeti megfigyeléseinek a vállalatirányítás anomáliáit igazoló elméletként való emlegetése is furcsa. Fontos – és hangoztatott téziseit cáfoló – kutatási eredmények nem létezőkként kezelése pedig ennél is furcsább; mint fentebb láttuk, a szerzőnél az utóbbira is van példa. Könyvemben a szlovén poszt-

kommunista társadalmi-gazdasági átalakulást olyanként írom le, amely másban sikereesebb és másban kevésbé sikeres, mint a radikálisabb reformokon alapuló magyar, cseh és lengyel modellek. Azt egyáltalán nem gondolom, hogy a szlovén modell annyira rossz lenne, hogy rászorulna Greskovits ilyen eljárásainak védelmére.

**SOÓS KÁROLY ATTILA**